

ANTANTA DEVLETLERİ'NİN PLANLARINDA I. DÜNYA SAVAŞI ARIFESİNDE VE SIRASINDA İSTANBUL VE MARMARA BÖLGESİ

Tofig MUSTAFAZADE*

Bilindiği üzere XX. yüzyılın başlarında dünya topraklarının büyük bir kısmı büyük emperyalist devletleri arasında bölüşülmüştü. Henüz dağıtılmamış arazileri paylaşmak ve dağıtılmış arazileri ise yeniden bölmek uğruna keskin rekabet gidiyordu. Bu mücadele Avrupa emperyalist devletlerinin iki askeri ittifakının Üçler İttifakı (İttifak Devletleri) ve Antanta'yı (İtilaf veya Müttefik Devletleri) teşkil etmelerine yol açtı.

Dünyayı yeniden paylaşmaya hazırlanan tüm devletler XIX. yüzyılın sonu-XX. yüzyılın başlarında askeri bloklar yaratıyorlar. 1904 yılında İngiltere ile Fransa arasında anlamı "samimi antlaşma" olan Antanta birliği oluştu. Fransa Rusya'yı da bu anlaşmaya dâhil etmeye gayret gösteriyordu.

Henüz paylaşılmamış kalan az bölgelerden biri de Osmanlı Devleti idi. Buna göre de bu devletin topraklarını paylaşmak Avrupa diplomasisinin başlıca amaçlarından birine dönüşüyor.

1907 yılı Ağustos 18 (31)'de Petersburg'da Fransız diplomasisinin yardımıyla Rusya Dışişleri Bakanı A. İzvolski ile İngiliz temsilcisi A. Nikolson arasında İran, Afganistan ve Tibet'e dair İngiliz-Rus anlaşması imzalandı¹. İran toprakları şartı olarak üç bölgeye bölündü. Kuzey İran toprakları - Gasre-Şirin-İsfahan-Yezd hattından kuzeyde (790-bin kv.km) Rus bölgesi, Güneydoğu sehralıq, ancak İngiliz mülkleri ve Afganistan ile sınır bölgesi (355 bin kv.km) İngiliz bölgesi, İran'ın orta bölümü ise tarafsız kaldı².

1907 yılındaki İngiliz-Rus antlaşması ile Üçler Antantasının (Müttefik) organizasyonu sona erdi. Böylece, Avrupa kesin olarak iki askeri bloka parçalandı. Belirtelim ki, 1907 yılında İngiliz-Rus anlaşması hazırlanırken defalarca Boğazlar sorununa da değinilmiştir. 1907 yılı Ocak-Şubat aylarında Petersburg'da olan Rusya'nın İngiltere'deki Büyükelçisi A.Nikolson'la konuşması sırasında Rusya Dışişleri Bakanı İzvolski Dardanel hakkında düşüncesini İngiltere Boğazlar rejiminin Rusya lehine değişmesini onaylarsa bu Rusya baş karargâhının hazırlanan İngiliz-Rus anlaşmasına karşı direncini azaltır şeklinde dile getirdi.³ 1 (14) Nisan'da II Nikola'nın izniyle İzvolski Nicolson'a Petersburg'un Boğazlar

* Prof. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, e-mail: tofig2014@rambler.ru

1 Klyuçnikov Y. V., Sabanin A., "Mejdunarodnaya politika noveşego vremeni v dogovorah, notah i deklarasiyah", Çast 1. *Ot fransuzskoy revolyusii do imperialistiçeskoj vojny*, Moskova, 1925, s. 57; Bondarevskiy Q., *Angliyskaya politika i mejdunarodniye otnoşeniya v bassejnye Persidskoqo zaliva (Konets XIX-naçalo XX v.)*, "Nauka", Moskova, 1968, s. 530; İqnatyev A. V., *Russko-angliyskiye otnoşeniya nakanune pervoy mirovoj vojny (1908-1914 qq.)*, Moskova, 1962, s. 58.

2 İvanov M. S., *Oçerk istorii İrana*, Moskova, Gospolitizdat, 1952, s. 220.

3 Luneva Y. V., *Çernomorskiye prolivi anglo-rossiyskih otnoşeniyah (1907-1914 gg.)*, Doktora tezinin özeti, Moskova, 2003, s. 19.

meselesinde resmi bakışını yansıtan gizli memorandumunu sundu. Memoranduma göre Rus askeri gemileri Boğazlardan her iki tarafa serbest geçmek hakkına sahip olmalı, diğer devletlerin askeri gemileri ise Karadeniz'e dâhil olmamalıydı⁴.

Fakat Rusya'nın çabalarına rağmen Boğazlar meselesi 31 Ağustos 1907 tarihli İngiliz-Rus anlaşmasına dâhil edilmedi. Bunun nedeni Boğazlarla ilgili rejimi değiştirmek için 1878 yılında düzenlenen Berlin Kongresi'nin diğer katılımcılarının da onayının gerekmesi idi. Mart'ta Rusya'nın Londra'daki Büyükelçisi Benkendorf İngiltere Dışişleri yardımcısı Gardinge önerdi ki, Rusya Osmanlı ve diğer devletlerden Boğazlardan her iki yönde gemileri için olağanüstü özgür olma isteğinde bulunduğu takdirde İngiltere buna itiraz etmesin. Daha sonra Benkendorf Boğazlar sorununu İngiltere Dışişleri Bakanı Grey'le tartıştı.

Belirtildiği gibi, 1907 İngiliz-Rus Anlaşması Osmanlı topraklarındaki İngiliz-Rus zıtlığını aradan kaldırmak bir yana kalsın, hiç yumuşatmayı bile başaramadı. Çünkü, Rusya'nın Ortadoğu politikasında önemli yeri Rusya'nın "tarihi görevleri", yani Boğazları, İstanbul'u ve tüm Ortadoğu'nun en önemli platsdarmı olan Anadolu yarımadasını işgal etmek tutuyordu.

Amerikan tarihçisi S. Fey savaş arifesindeki yılda Boğazların Rus askeri gemileri için açılmasının Rus bakanlarının amaçlarından biri olduğunu yazıyordu. Bazı daha açgözlü Rus bakanları hatta ciddi şekilde kara birliklerin aniden çıkarılması ile Bosfor'un kıyı yüksekliklerini tutmayı planlıyorlardı⁵. Rusya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi A. İ. Nelidov 1896 yılı sonunda Petersburg'da gelip II. Nikola'ya plan sundu. Nelidov Rusya'nın Türkiye'ye karşı yürüttüğü deniz politikasının başlıca meselesinin Akdeniz ile serbest bağlantıya ulaşmaktan ve düşman donanmasının Rusların Karadeniz kıyılarının tehlike altına koymasına yol vermemekten oluştuğunu yazıyordu. Tek bir Rusların askeri gemilerinin Boğazlardan serbest şekilde geçmesine izin veren bir kombinasyon düşünmek gerekirdi⁶. Nelidov Odessa'dan Yukarı Bosfor'a askeri gemilerde ve nakliye gemilerinde aniden 30 binlik desant çıkararak Boğazların kıyılarını ele geçirmeği planlıyordu. Bir genel Avrupa savaşı oluşturma tehlikesine bakmayarak II. Nikola aynı planı beğenmişti. Nelidov İstanbul'a inmeli ve uygun bir zamanda "çoktandır haberler yok" içerikli telgraf göndermeli idi⁷. Fakat planın askeri-deniz ve kara kuvvetler yönetimleri tarafından incelenmesi gösterdi ki, ne kadar gizli hazırlansa da İngiltere'nin dikkatini çekmeden Bosfor'a göndermek için gerekli kuvvetler konsantre etmek mümkün değildir⁸.

Malumdur ki, 1908 yılında Avusturya-Macaristan Rusya'ya Karadeniz boğazlarının kıyı ülkelerin askeri gemileri için açık olmasına nail olmakla yardımını vaat ederek Bosna Hersek'in ilhakına Rusya'nın engel olmayacağı hakkında teminat aldı⁹. Büyük devletler Boğazlar rejiminin Rusya lehine değişmesine izin vermediğinden¹⁰ Avusturya-Macaristan isteğine nail olduysa da Rusya amacına ulaşamadı. Bu Rus diplomasisinin sonraki başarısızlığı idi.

Mevcut uluslararası ortamda Boğazlar ve İstanbul konusunda planlarının gerçekleştirilmesinin imkânsızlığını gören Rusya hâkim çevreleri uluslararası koşullar değiştiğinde Boğazları tutmak için elverişli zemin yaratmaktan dolayı Balkanlar'da konumlarını güçlendirmeye çalışıyordu. Rus diplomasisi 13 Mart 1912'de Sırbistan ile

4 Fey S., *Proishojdeniye mirovoy voyny*, T. 1, (perev. s angliyskoqo), Moskova, 1934, s. 160.

5 Fey S., *Proishojdeniye mirovoy.....*, s. 256.

6 Milyukov P. H., "Neytralizasiya", *Dardaneli Bosfora//Voprosi mirovoy voyny (Sbornik statey)*, Petrograd, 1915, s. 545.

7 Fey S., *Proishojdeniye mirovoy.....*, s. 256.

8 Aynı orada, s. 257.

9 *Rossiyskiy ministr inostrannix del A.İzvol'skiy rossiyскому poslu v Tursii N.Çernovu. 3/16 sentyabrya 1908 g.// İstoriçeskiy arşiv*, 1962, №5, s. 12.

10 Bovikin, V. İ., *Oçerki istorii vneşney politiki Rossii (kones XIX veka-1917g)*, 1960, s. 119.

Bulgaristan arasında Türkiye'ye yönelik askeri ittifak bağlanmasına nail oldu¹¹. 29 Mayıs'ta Yunanistan da bu ittifaka katıldı.

17-18 Ekim 1912'de Rusya'nın körüklediği Karadağ Türkiye'ye savaş ilan etti. Çok geçmeden Karadağ'ın müttefikleri: Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan da Türkiye'ye karşı savaşa katıldılar. Böylece Birinci Balkan Savaşı başladı.

Balkan İttifakının oluşumunda Rusya'nın müstesna rolü olsa da, son zamanlarda Almanya'yla fazla yaklaşan Bulgaristan ordusunun ilerleyip İstanbul'un 45 km'ye ulaşması Rusya hükümetini rahatsız etti. Rusya Askeri-Deniz Bakanlığı öneriyordu ki, Bulgarların yaklaşması ile İstanbul'da bozukluklar çıkmasını kullanarak (eğer bozukluklar çıkmazdıysa, çıkarmak gerekiyordu) Bosfor'un kuzey bölümünü tutup orada "ebedi kalmak" gerekirdi¹². Hatta II. Nikola Karadeniz boğazlarına gemiler gönderilmesi ve Bosfor boğazının kıyısına kara kuvveti çıkarılmasına izin verdi. Fakat Rus Karadeniz filosu 5 bin kişilik grubu bir defada öngörülen yere ulaştırmak için gereken sayıda nakliye gemilerine sahip değildi. Aynı zamanda İngiltere ve Fransa kararlılıkla bu plana karşı çıktılar. Buna göre Rus hükümeti Boğazlarda operasyon geçirmek planından vazgeçmeli oldu¹³.

Genç Türkler hükümeti Trablus ve Balkan Savaşlarındaki yenilgisinden sonra ordunun savaş yeteneğini güçlendirmek için askeri reformlar uygulamaya karar verdi ve bu yönde yardım için Almanya'ya başvuru yapıldı. İki ülke arasında 23 Kasım 1913'te imzalanmış anlaşmaya göre Liman von Sanders'in kumandanlığında 42 Alman subayı 5 yıllığına Türkiye'ye gönderilmeliydi. Osmanlı sultanının 4 Aralık tarihli fermanı ile Liman von Sanders İstanbul'daki korpüsün komutanı belirlendi¹⁴. 14 Aralık 1913'te von Sanders'in komutanlığındaki Alman askeri misyonu İstanbul'a geldi.

Alman imperialistlerinin amacı orduyu yeniden kurmak ve Türkiye'nin sınırlarını güçlendirmek için çeşitli tedbirler vasıtasıyla Türk silahlı kuvvetlerini tamamen etkisi altına almak, Türk ordusunu Alman harp makinesinin darbe takımlarından birine dönüştürmek, ondan Ortadoğu'da, hem de Avrupa'da Alman çıkarları için kullanmaktı¹⁵.

Görev etkinliği Almanya ile Türkiye arasında askeri işbirliğinin güçlenmesine neden oldu. Bu ise diğer büyük Avrupa ülkelerinin, öncelikle Rusya'nın büyük tepkisine yol açtı.

1913 Kasım'ında Almanya'nın Türkiye'ye askeri misyon göndermek niyetinden haber tutan Dışişleri Bakanı Sazonov hemen Berlin'deki Rus büyükelçisine telgraf göndererek kendi endişesini belirtmişti. Çünkü Rus yetkililer bunda Türkiye'ye dair işgal planlarının uygulanması için bir tehlike görüyorlardı. Rus Çarizmi özellikle de Alman generaline İstanbul'da ordu korpüsüne komuta verilmesine karşı çıkıyordu¹⁶.

1913 yılının Aralık ayında Sazonov çara bildirdi ki, "Boğazların yabancı devletin elinde olması Rusya'nın tüm Güney'inin bu devlete tabi edilmesi demektir"¹⁷.

1913 yılı Aralık ayının 31'inde Kokovtsev'in başkanlığında gerçekleştirilen toplantıda katılımcılara Sazonov tarafından düzenlenmiş ve üstünde II. Nikola'nın rızası olan 9

11 Aynı orada, s. 119; Zvaviç A. İ. *Obostreniye protivoreçiy mejdu imperialistiçeskimi derjavami nakanune pervoy mirovoy voynu*, Moskova, 1962, s. 58-59.

12 Zaher, Y., *Konstantinopol i Prolivi// Krasny Arşiv*, t.6, 1924 g, s. 51.

13 Luneva, Y. V., *Çernomorskiye prolivi.....*, s. 25-26.

14 Orudjev M. G., "Borba imperialisiçeskih derjav za privileçeniya Tursii v pervuyu mirovuyu voynu", İzdaniye AGU, 1975, s. 27.

15 Aynı orada s. 21-22.

16 Fey S., *Proishojdeniye mirovoy.....*, s. 344.

17 *Konstantinopol i Prolivi, Po sekretnim dokumentam bıvşeqo ministerstva inostrannih del*, Pod redaktsiyey E. A. Adamova. t.1, Moskova, 1925, s. 83; Gotlib, V. V., *Taynaya diplomatiya vo vremya pervoy mirovoy voynu (Per. s angliyskogo)*, İzd. sosialno-ekonmiçeskoj literaturı, Moskova, 1960, s. 90.

maddelik bir kayıt dağıtılmıştı¹⁸. Kaydın birinci maddesinde deniyordu: “Alman generalinin Konstantinopol (İstanbul-T.M.) dışında, örneğin, Adrianopol’da (Edirne’de – T.M.) herhangi Türk bölümüne kumanda etmesine razılaşmak olurdu, amma Konstantinopol’da herhangi yabancı generalin, bölüm komutanının olmasına Rusya izin veremez.”¹⁹

Kokovtsev belirtmişti ki, Türkiye’nin herhangi mıntikasının Rus ordusu tarafından işgali Almanya’nın nötr olmaktan vazgeçmesine neden olabilir. Sazonov bu mülahazaya karşı çıkararak, Rus ordusu Türk ordusunun esas kuvvetleri bulunan Trabzon ve Erzurum’u tutarsa, bu güçlerin tecrit duruma düşeceğini ve tüm Küçük Asya’nın üzerini Rus tehlikesinin alabileceğini bildirdi²⁰.

İstişarenin sonucu olarak kabul edilen kararın sonunda deniyordu ki, eğer Berlin Rusya’nın taleplerini dikkate almazsa ve müttefiklerle bu konuda ortak hareket ederse Rusya Almanya’yı savaşa dâhil edebilecek eylemlere yol açmamalıdır²¹.

8 Şubat 1914’te Dışişleri Bakanı Sazonov başkanlığında yeni gizli istişare yapıldı. Boğazlar meselesi artık teoride çözülmüş sayılırdı ve şimdi pratik tedbirlerden konuşuluyordu. Sazonov’un desant çıkartma ordusu, operasyon ve seferberlik hakkında sorusuna Ali karargahın reisi cevap verdi ki, Boğazlara sefer için asker ayrılması savaşın başlangıcındaki duruma bağlı olacaktır. Batı sınırından bir tabur bile ayırmak zor olabilirdi, hatta güneydeki korpüsleri de oraya göndermek gerekebilirdi²². Yeterince kuvvet olsaydı bile onları Boğazlara taşımak için Rusya’nın yeterince gemisi yoktu. Aynı zamanda Türkiye askeri filosu Rusya Karadeniz filosundan daha güçlü idi.

8 (21) Şubat 1914’te düzenlenen özel toplantının vardığı kararda yazılıyordu:

“1) Konstantinopol (İstanbul-T.M.) ve Boğazları ele geçirmek için operasyonlar sadece umum Avrupa Savaşı koşullarında gerçekleştirilebilirdi,

2) Umum Avrupa Savaşı gerçekleştiği takdirde (Fransız baş karargahı ile ortak hazırlanmış savaş planına uygun olarak) tüm ordular batı sınırlarına geçirilmeliydi, ve yeterli birliklerin olmaması nedeni ile Konstantinopol ve Boğazları ele geçirmek için operasyonlar gerçekleştirilemezdi”²³.

Rusya’nın uzun diplomatik mücadelesi sonucunda Türkiye ve Almanya Liman von Sanders’in yetkisini değiştirmeyi kararlaştırmışlardır. Liman İstanbul’daki I. ordu korpüsünün komutalığından alınarak, askeri idarelerin reisi ve müfettişi görevlerine atandı. Liman von Sanders’e nöbetten kenar mareşal rütbesi verildi ve bu rütbe korpüs komutanlığı görevine uygun gelmediğine göre o, resmen Türk ordusunun baş müfettişi görevine atandı. Bununla Rus-Alman diplomatik sorununa resmen son koyuldu²⁴.

Osmanlı İmparatorluğu’nun paylaşılması büyük savaş sonucunda mümkün idi. Fransa Cumhurbaşkanı A. Puan Kare 1914 Temmuzunda Petersburg’a ziyaret sırasında vaat etmişti ki, Fransız hükümeti Rusya’nın İstanbul’a sahip olmasına itiraz etmeyecektir.

İtalya-Türkiye ve I. Balkan Savaşı sonucunda hayli toprak kaybına maruz kalsa da Osmanlı’nın coğrafi, stratejik durumu ve ekonomi potansiyeli büyük emperyalist devletlerinin dikkat merkezinde idi. 1914 yılında 1.700 bin km²-lik araziye sahip olan Osmanlı İmparatorluğu²⁵ sadece ekonomik potansiyeli ile değil, Avrupa, Asya ve Afrika

18 *Konstantinopol i Prolivı*, s. 64.

19 Aynı orada, s. 31.

20 *Tri soveshaniya. Vestnik narodnogo komissariata inostrannih del. 20 iyunya*, №1, 1919 g, s. 32.

21 Aynı orada, s. 21-22.

22 Aynı orada, s. 36.

23 *Konstantinopol i Prolivı*, s. 72-78.

24 Orudjev M. G., *Borba imperialisyyeşekih.....*, s. 53-54.

25 M. Kemal Öke, *Ermeni meselesi (1914-1923)*, İstanbul, 1986, s. 31.

kıtalarını birleştiren kara ve deniz yollarının üzerinde yerleşmesine göre dünyada eşsiz jeo-politik konuma sahipti.

Tarihçilerin çoğuna göre Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının esas sebepleri Alman-İngiliz, Alman-Fransız, Alman-Rus ve Rus-Türk anlaşmazlıkları olmuştur. Alman-Rus ve Rus-Türk ihtilafları başlıca olarak Boğazlar ve İstanbul ile ilgili idi.

Türkiye ile savaşa girdikten sonra Rus diplomat ve askerî uzmanlarının düzenlediği Boğazlar ve İstanbul'la ilgili konuları kapsayan belgeler ortaya çıkıyor. Bunlardan biri Dışişleri Bakanlığı diplomasi defterhanesinin Müdür Yardımcısı N. A. Bazili'nin "Boğazlarda bizim amaçlarımız hakkında" adlı, diğerleri Deniz Baş karargâhının Karadeniz operatif bölümünün başkanı A. M. Nemits'in ve Dışişleri Bakan refiki A. A. Neratov'un birlikte hazırladıkları notlardır.

Bazili'nin notu devlet toplantılarında yer alan Danilov, Nemits ve Bubnov'un katılımıyla düzenlenmişti ve yukarıda adı geçen çevrelerin görüşlerini yansıtıyordu.

Bazili yazıyor ki, 1903 yılında tüm Rusya İmparatorluğu'ndan ihracatın değeri 1.001 milyon ruble tutarında olduğu halde, Dardanel'del geçen aracı ihracın tutarı 410 milyon ruble (41%) olmuştur. 1911 yılında bunların sayısı uygun olarak 1.591 milyon ruble ve 433 milyon ruble'ye ulaşmıştı²⁶. Bazili notunun birinci bölümünü çelişkili fikirle tamamlar. Bir yandan yazıyor ki, ekonomik açıdan Boğazlardan engelsiz kullanım aramanın resmi yok, "gerçek" teminatı olmalıdır, yani Boğazlar bu veya diğer şekilde Rus hâkimiyetine tabi edilmelidir; diğer yandan hatta Boğazlar üzerinde hâkimiyetin sağlanması bile Ruslara Akdeniz'e şartsız çıkışı sağlamayacağını yazıyor, çünkü Akdeniz'de yeterince deniz kuvvetleri olan devlet Ruslarla savaş durumunda istediği anda Boğazları ablukaya alabilir²⁷. Buna göre de, Bazili Rusya'nın Akdeniz'e çıkmak konusunda stratejik görevinin Dardanel boğazının önünde bulunan adalar grubunu - İmbros, Tenedos ve Lemnos adalarını ve Samofrakıya'nı ele geçiremeden çözülemeyeceğini düşünüyordu²⁸.

Bazili'nin adı geçen notunda yazıyordu ki, bu ticaret yolunun Rusya'ya yabancı olan devlete ait ve uluslararası ilişkilerin durumuna bağlı olması "birinci dereceli devlet çıkarlarına aykırıdır, bu çıkarların sadece Boğazlardan geçen tüm ticaret yolunun hâkimiyetimize tamamen tabi edilmesi yolu ile sağlanabilir"²⁹.

Boğazları ele geçirmenin birkaç yolunu gözden geçiren Bazili bunlar arasında en çok önemi bu avantajlı meselenin tam ve "emperyalist" tarzında çözümüne, yani Boğazların ve kıyıdaki arazi ile birlikte Ege adalarının bir kısmının ele geçirilmesine veriyordu³⁰.

İstanbul ve Boğazların ele geçirilmesi Rusya'yı Akdeniz devleti ederdi: "Bu ise o denizin Doğu bölümünde kendini savunmak zorunluluğu yaratırdı"³¹.

Liberal partisine mensup olan Prof. Trubetskoy Boğazlar ve İstanbul sorunu hakkında diyordu: «Bu bizim günlük ekmek meselemiz, bizim tüm siyasi kudretimiz ve kültürel misyonumuz, Rusya için en moral meseledir»³².

Sonraları Muvakkati hükümetin Dışişleri Bakanı olmuş P. N. Milyukov yazıyordu ki, Boğazlara sahiplenmek Rus'un hayati ve günlük talepleridir ve işgalci eğilimlerle hiçbir ilgisi yoktur.

26 *Konstantinopol i Prolivi*, dok 2, s. 156-157.

27 Aynı orada.

28 Aynı orada, s. 163.

29 Aynı orada, s. 158.

30 Aynı orada, s. 165.

31 Aynı orada, s. 182.

32 *Razdel Aziatskoy Tursii*, s. 90-91.

“Konstantinopol’a ve Boğazlara ulaşabilmek son yok, başlangıçtır ve Türk mirasının Qordi düğümü ile ilgili eski girift sorunlarının kesin iptali ile birlikte Boğazlar meselesinin çözümü Avrupa’yı bu kadar uzun süre üzerinde düşündüren “Doğu meselesini tarihin tapınağına gösterişli şekilde koymak imkânı verecek”³³.

İstanbul’a ve Boğazlara ulaşabilmek son amaçtır, başlangıç değil. Bununla da “Doğu meselesi” çözülecek ve tarihin tapınağına verilecek³⁴. Fakat çar hükümeti ve müttefikleri Boğazlardan serbest giriş-çıkış gibi küçük mesele ile “Doğu Meselesi”ni tarihin tapınağına vermek fikrinde değillerdi. Bunu Bazili iyi ifade ediyordu. O yazıyordu ki, “özgür çıkış” her durumda son değil, başlangıçtır, bu Rus filusunun, büyük deniz kuvvetleri yaratıldığı takdirde Akdeniz’de ağalık yapmaya ve Rusların dünyada etkisini artırmaya imkân verirdi³⁵.

Savaş sırasında bazı Rus publisistleri ileri giderek “kanıtlamaya” çalışıyorlardı ki, Rusya tüm Küçük Asya’yı, Anadolu ve Karadeniz kıyısını istila etmeli, “Ermenistan yaylasında” sağlam ayak üstünde durmalı, Mezopotamya vilayetlerinde kendi payını almalıdır. Ayrıca Alman nüfuz alanı olan İskenderun ve İzmir Rusya’nın Akdeniz’deki ekonomik etkisinin dayanak noktaları olmalıydı³⁶. Genelkurmay’ın reisi Liven henüz 1912 yılında bile kabul ediyordu ki, tek bir Balkan Yarımadası ve Küçük Asya’ya el konulduğunda Boğazlara sahip olmanın anlamı olabilirdi³⁷.

A. V. Nemits 1/14 Aralık 1914 tarihli notunda amaca ulaşmanın yollarını göstermeye gayret ediyordu. Yazara göre, Rusya Almanya’yı yeterince yenilgiye uğrattıktan sonra İstanbul’un meselesine bakılmalıdır. Nemits’e göre Almanya ile ilk anlaşma yapıldıktan sonra Avrupa üzere genel sözleşmenin kapanmasına kadar aylar öter ve bundan yararlanarak, İstanbul operasyonunu gerçekleştirmek olurdu³⁸.

Neratov Dışişleri Bakan tovarişi (maslahatgüzarı-T.M) idi. O, İstanbul’un işgalini denizden değil, Romanya’dan geçerek yürüyüşü karadan geçirerek gerçekleştirmeyi teklif ediyordu³⁹.

Kafkasya’dan Odessa’ya getirilen bir korpüsü İstanbul ve Boğazlar yönünde göndermeyi planlasalar da, Peremiş ve Lvovu savunmak için göndermek zorunda kaldılar⁴⁰.

Eskiden İstanbul ve Boğazların Rusların denetimine verilmesine itiraz eden İngiltere Türkiye savaşa katıldıktan sonra anladı ki, şimdi İstanbul ve Boğazlar konusunda Rusya’nın niyetlerine karşı çıkmak Rus hükümetinin savaşı sürdürmesini imkânsız edecek. İngiltere’nin Dışişleri Bakanı Rus Büyükelçisi Benkendorf’la Rus hükümetini İran topraklarında askeri operasyonlar yapmasından vazgeçirmek amacı güden konuşmasında belirtmişti ki, eğer Almanya taran edilecekse, Boğazlar ve İstanbul meselesi bu kez ayrı tür yok, Rusya’nın çıkarlarına uygun çözülecektir⁴¹. Bu anlaşmanın karşılığında İngiltere kendisi için Mısır’da ve İran’ın tarafsız bölgesinde hareket özgürlüğüne nail olmak istiyordu⁴².

13 Kasım 1914’te İngiliz kralı aniden Benkendorf’a bildirdi ki, İstanbul’a gelince, elbette o sizin olmalıdır. Ertesi gün ise Rusya’nın İran’da operasyondan vazgeçmesi meselesi ile ilgili (İngiliz hükümeti bu yönde Türkiye’ye karşı operasyonların Mesopotamya’ya yayılmasından korkuyordu) Sazonov’a memorandum verilir. Memorandumu şu sözlerle

33 Milyukov, P., “Neytralizasiya”, *Dardaneli.....*, s. 548.

34 Aynı orada

35 *Konstantinopol i Prolivi*, s. 160-161.

36 Aynı orada, s. 97.

37 Jiqarev, S., “Russkaya politika v Vostochnom voprose (istoriya v XV-XIX vekax, kritičeskaya otsenka i buduşii zadaçı)”, *İstoričesko-yuridičeskiye oçerki Sergeya İğareva*, T.1, Moskova, 1986, s. 27.

38 *Konstantinopol i Prolivi*, s. 187.

39 *Razdel Aziatskoy Tursii*, dok CCLIX, s. 196-198.

40 *Konstantinopol i Prolivi*, s. 106.

41 Aynı orada, s. 112.

42 Aynı orada.

bitirdi: “Rusya ve İngiltere Almanya ile savaşın onlar için elverişli sonlanmasına kadar Türkiye’ye yönelik hareketlerinde ne kadar da savunma taktiği ile kısıtlanmalar da, ser E. Grey böyle düşünüyor ki, Türk hükümetinin tavrı Boğazlar ve Konstantinopol meselesi dahil tamamen Türk meselesinin Rusya’nın rızası ile çözümü kaçınılmazdır”. Böylece, Türkiye meselesinin çözümü tek bir Almanya’nın tam darmadağın edilmesinden sonra mümkün olacaktır⁴³.

Rus hükümeti onun İstanbul’a haklarının tanınması karşılığında İngiltere’nin Mısır’ı tutmasına ve İran’da nötr bölgenin İngilizlere geçmesine razılık verdi. Fakat İngilizler Rusya’nın İstanbul’a haklarının sınırlandırılmasını istediler. İngiliz hükümeti öneriyordu ki, belki İstanbul’a da Süveyş kanalında olduğu gibi rejim uygulansın ve Boğazlarda kontrol için uluslararası komisyon oluşturulsun⁴⁴.

Savaşın kısa sürede sona ereceğini umarak ona katılan Rusya şimdi İstanbul ve Boğazlarda kontrolün ele geçirilmesinin savaşı sürdürmek için tek beraat aracı olarak görüyordu.

21 Kasım 1914’te II. Nikola Fransız büyükelçisini gelecek barış şartları ile ilgili gayri resmi görüşme için Sarsköye seloya davet etti. Çar İngiltere ve Fransa’ya tüm talepte buldukları ile razılaşacaklarını belirtti. Sonra Nikola kendi programını açıkladı: Doğu Prusya’nın (Vislaya kadar, daha az oranda da olabilir), Poznan ve Sileziyanın bir bölümünün özerk Polonya ile birleştirilmesi, Galiçya ve Kuzey Bukovinanın (Karpata kadar) ve “Ermenilerin özel isteği üzerine” (yani Doğu Anadolu’nun-T.M.) birleştirilmesi ve nihayet Boğazlardan serbest geçiş. Türkler Avrupa’dan kovulmalıdırlar, İstanbul uluslararası kontrol altında bağımsız şehre çevrilmelidir, Enos-Medya hattı Bulgaristan’la Rusya arasında sınır olmalıdır⁴⁵. Paleloq II. Nikola ile 21 Kasım tarihli sohbetinde sormuştu: “Böylece, eğer ben sizin fikrinizi doğru anladımsa ... Bosfor, Marmara Denizi ve Dardanel Türkiye’nin batı sınırını teşkil etmelidir?” II. Nikola kısa cevap vermişti: “İşte böyle”⁴⁶.

1915 yılının Ocak ayında İngiltere ve Fransa liderleri Dardanel’de deniz operasyonları yapmak hakkında anlaşmışlardır. Boğazlar sorunu savaşta Rusya için taleyüklü olduğu için Rus iktidar çevreleri müttefiklerin Boğazlarda operasyon yapmalarına sakın yaklaşamazdılar. Dardanel operasyonu başladığında Rusya hakim çevrelerinde huzursuzluk doruğa ulaştı. Müttefiklerin Rus birliklerinin katılımı olmadan Boğazları ele geçirmesi telaş doğuruyordu. Rusya’nın Belgrad’daki Büyükelçisi kn. G. N. Trubetskoy Dışişleri Bakanı Sazonov’a telgrafında yazıyordu ki, müttefiklerin İstanbul’u işgali, onların Rusya ile ittifakının sona ermesi olurdu⁴⁷. Ancak Rusya kendisi bu operasyonu yapmaya hazır olmadığı için Rus diplomasiyi İngiltere ve Fransa’nın Rusya’nın Boğazlara ve İstanbul’a iddialarının tanınmasına çalıştı.

1 Mart 1915’te Sazonov Bükenen ve Paleoloqu davet ederek onlara henüz birkaç hafta önce Boğazların açılması için İstanbul’un işgalinin kesinlikle önemli olmadığını düşündüğünü dile getirdi: “Şimdi ise tüm ülkenin bu radikal kararı gerektirdiğini söylemek zorundayım... Bu zamana kadar Eduard Grey “Boğazlar hakkında sorun Rusya’nın” arzularına uygun çözümlenmelidir” gibi açıklama ile yetinir. Aydın konuşmak zamanı gelmiştir. İngiltere ve Fransa barış yapılırken İstanbul’un Rusya’ya birleştirileceği ile razılaşacaklarını yüksekten ilan etmelidirler⁴⁸.

43 *Konstantinopol i Prolivi*, s. 80.

44 Aynı orada, s. 76.

45 Aynı orada, s. 236-237.

46 Aynı orada, s. 117.

47 Aynı orada, dok.1, s. 119.

48 Aynı orada s. 109-110.

3 Mart 1915'te Fransız generali Ponu kabul eden II. Nikola Paleolog'la özel sohbetinde demişti: "... Sayın Büyükelçi ben karar verdim. Ben Konstantinopol ve Boğazlar sorununu kesin şekilde çözeceğim. Kasım'da size gösterdiğim karar yegane mümkün ve gerçekleştirilebilen karardır: Konstantinopol ve Güney Frakiya benim imparatorluğumla birleştirilmelidir"⁴⁹.

İzvol'ski Sazonov'a 19 Şubat / 4 Mart 1915 tarihli telgrafında yazıyordu ki, o gün Delkasse kendi teşebbüsü ile onunla İstanbul ve Boğazlar hakkında sohbet etti. Delkasse demişti ki, Paleolog'dan aldığı telgrafta bu sorununun çözümünde Rusya'nın mevkiinde değişiklik yaşandığını anlamıştır. Azıcık bir süre önce hem Paris'te, hem de Londra'da Petrograd'dan gelen bilgilerin temelinde sandılar ki, Ruslar İstanbul'un uluslararası yöneticiliğine ve Boğazların nötr bölge olmasına razıdılar. İşte bunu kastederek Grey meselenin Rusların arzularına uygun olarak çözülmesine İngiltere'nin razı olduğunu beyan etmişti. Şimdi ise Londra kabinesinden Rus planlarına karşı ciddi itirazlar beklenirdi. Delkasse belirtmişti ki, Rusların İstanbul'a ulaşabilmek konusunda tarihi arzularının gerçekleşmesi Boğazlar sorununun onların tam serbestliği anlamında önceden çözülmesinden daha çok asılı olacaktır. İzvol'skinin "Boğazların tam serbestliği" ile ilgili Delkasse neyi öngörüyor?" sorusuna cevap olarak Delkasse bildirmişti ki, o Boğazların serbestliği anlamı altında birilerinin onları pekişmesinin yasalaşmasına ve "Tuna komisyonu" tipinde uluslararası organizasyona tabi edilmesini öngörüyor. Delkasse bunu da eklemişti ki, Rusya'nın Boğazların Asya kıyısında güçlendirilmesi, artık diğer meselenin - Türkiye'nin Asya mülklerinin paylaşımı meselesinin çözümüne bağlıdır⁵⁰.

1915 yılı 27 Şubat / 12 Mart'da Petrograd'daki İngiliz Büyükelçisi Bükenen Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov'a iki hafıza notu takdim etti. Birinci notta deniyordu ki, eğer savaştan galip çıkarlarsa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda, hem de diğer yerlerde İngiltere ve Fransa'nın arzuları dikkate alınırsa, o zaman İngiliz hükümeti çar hükümetinin İstanbul ve Boğazlar hakkında iddiaları ile razılaşacaktır⁵¹.

İkinci notta deniyordu ki, İstanbul Güneydoğu Avrupa ve Küçük Asya için hep ticaret ambarı olarak kalacağından İngiltere istiyor ki, Rusya İstanbul'a ve Boğazları sahiplendikten sonra malların transiti için serbest liman belirlensin, Boğazlardan ticaret gemilerinin serbest geçişi sağlansın⁵². İngiltere Dışişleri Bakanı E. Grey çiziyordu ki, görünür ki, Fransa ve İngiltere'nin çıkarları konusunda dikkate almak gerekir. Rusya İstanbul'u işgal ederse Arabistan'daki kutsal yerlerin bağımsız Müslüman devletinin hâkimiyetinde kalmasına dair Rusya ile görüşmelerin yapılması gerekirdi.

Müttefikleri Rusya'nın taleplerini kabul etmeye zorlamak için Sazonov müttefiklerin Rusya'nın iddialarını kabul etmedikleri takdirde istifaya gideceğini beyan etti⁵³.

Sazonov Londra'daki Rusya Büyükelçisi Benkendorfa 7/20 Mart 1915 tarihinde yazıyordu: "Çar hükümeti Boğazlarda ve İstanbul'da artık ticaret koşulları ile ilgili vaat verdikten sonra Rusya'dan yok, ayrı ülkeden yapılan malların serbest transit geçişine ve ticaret gemilerinin Boğazlardan serbest geçidine kendisinin rızasını doğrulamakta engel görmüyor"⁵⁴.

Fransızlar siyasi ve ekonomik çıkarları olduğu için İstanbul'un Rusya'ya verilmesini istemiyordu. Fakat Fransa da 10 Nisan 1915'te Rusya'nın Boğazlara ve İstanbul'a haklarını resmen tanımalı oldu.

49 Aynı orada, s. 110.

50 *Razdel Aziatskoy Tursii*, dok. XV, s. 117-118.

51 *Konstantinopol i Prolivi*, dok.77, s. 275; *Razdel Aziatskoy Tursii*, dok. XVII, s. 119.

52 Aynı orada, s. 276.

53 Aynı orada, s. 276.

54 *Razdel Aziatskoy Tursii*, dok. XXXIII, s. 131.

Anlaşmanı tertip etmek ve ona Fransa'yı çekmek zamanı gelmişti. 1915 Şubat 13 (26)'da Sazonov İzvolskiyə yazıyordu: “Tek bir bizim Boğazlarda sağlam esaslarımızın olması Karadeniz tarafından bizi kapatmak için gösterilecek herhangi müdahaleye cevap vermeğin mümkün olacağına güven olabilir ... Enos-Med hattı bizimle Bulgaristan arasında sınır olmalıdır. Asya kıyısında sınır hattı yaklaşık Sakarya Nehri üzerinden gitmeli ve bizim boğazlarda mevkiimiz Marmara Denizi'nin güney kıyısı tarafından da sağlanmalıdır”⁵⁵.

Sazonov 14 Mart 1915'te Paris ve Londra'daki büyükelçilere - İzvolski ve Benkendorf'a gönderdiği telgrafında yazıyordu ki, Petersburg'daki Fransız ve İngiliz büyükelçileri ile birlikte aşağıdaki şekilde not tertip etmiştir: Olayların son gidişatı II. Nikola'da böyle düşünce yaratmıştır ki, İstanbul ve Boğazlar sorunu kesin olarak ve Rusya'nın tarihi arzularına uygun olarak çözümlenmelidir; Eğer İstanbul, Bosfor'un (İstanbul Boğazı-T.M.), Marmara Denizi ve Dardanelin batı kıyısı, ayrıca Enos-Medya hattı üzere Güney Frakya Rusya İmparatorluğuna dahil edilmeyecekse, istenilen karar yetersiz ve gayri-mümkün olacak;

Keza başlıca olarak stratejik zarurete göre Bosfor, Sakarya Nehri ve İzmit Körfezi kıyısında belirlenmeli, mıntika arasındaki arazi Marmara Denizi adaları, İmbros ve Tenedos adaları Rusya'ya dahil edilmelidir.

Yukarıda belirtilen bölgede Fransa ve İngiltere'nin özel çıkarları sağlanacaktır.

Çar umuyor ki, yukarıdaki hususlar her iki müttefik hükümet tarafından anlayışla karşılanacaktır. Müttefik hükümetler emin olabilirler ki, onların Osmanlı imparatorluğunun diğer vilayetlerine dair oluşacak planlarının gerçekleşmesi Rus hükümeti tarafından anlayışla karşılanacaktır⁵⁶.

Fransız Büyükelçi şöyle cevap verdi ki, Fransa hükümeti Rusya'nın İstanbul'a ve Boğazlara olan iddialarına itiraz etmiyorlar, ancak bu konuda genel barış şartları tertip edilirken resmiyete alınabilir⁵⁷.

İzvolski Sazonov'a 10 Şubat / 1 Mart 1915 tarihli telgrafında yazıyordu: “Delkasse müttefikler İstanbul'a dâhil olarken, muhtemelen, olabilir Osmanlı hükümetini orada bulamayacaklarını bildirmişti. O zaman şehrin ve çevresinin ortak işgali meselesi ortaya çıkabilir. Bu, her bir durumda Avrupa Türkiyesi'nin varlığına son verecek. Fakat bununla hala Türkiye'nin Asya mülklerinin mukadderatı çözülmüş olmayacaktır. Delkasse'nin düşüncesine göre, tüm bu konular hakkında önceden anlaşmak gerekirdi”⁵⁸.

Rusya'nın Londra'daki Büyükelçisi A. K. Benkendorf 3 Mart 1915 tarihli telgrafında Sazonov'a haber veriyordu ki, İngiltere'nin Dışişleri Bakanı E.Grey konuşurken Rusya gibi dev imparatorluğun Arhangelsk ve Vladivostokdan başka denize çıkışının olmamasının normal bir durum olmadığını söylemişti. Bu durum Rusya'nın çıkarına uygun çözülebilir. Benkendorf haritada Enos-Medya ve Sakarya hatlarını göstererek Rusya'nın bu sınırlarda muhkemlenmesinin gerekliliğini kaydetmiş ve eklemiştir ki, Marmara Denizi'nin güneyinde da teminat almak gerekir. Grey buna açık itiraz etmeyerek bildirmiştir ki, bu konuda Fransa'nın da görüşlerini öğrenmek gerekir. Grey bunu da bildirmişti ki, ayrıca Rusya'nın toprak ilhakları tüm Türkiye'nin paylaşılması meselesini kaldırabilir ve birçok devletlerin iştahını açar. İngiltere'nin Küçük Asya'nın, yahut Suriye'nin herhangi bölümüne iddiası yoktur, Fars körfezi kıyılarında birkaç mıntika hariç, Grey şunu da belirtmişti ki, henüz Türkiye yenilmediği için bu meseleyi açıklamak olmaz⁵⁹.

55 *Konstantinopol i Prolivi*, dok XXXVIII, s. 242-243.

56 *Razdel Aziatskoy Tursii*, dok. XVI, s. 117-118.

57 *Konstantinopol i Prolivi*, dok. 53, s. 255.

58 *Razdel Aziatskoy Tursii*, dok. XLI, s. 136.

59 Aynı orada, dok. XIII, s. 115.

İngiliz Büyükelçisi C. Byükenenin Sazonov'a sunduğu 6 Mart 1915 tarihli hafıza notunda deniyordu ki, İngiliz hükümeti ona Dardanel operasyonunun sadece genel işin adına yapıldığını ve İngiltere'nin ondan herhangi fayda almak hakkında düşünmediğini açıklamasını tapşırılmıştır. İngiltere sadece Almanya'nın müttefiki olarak Türkiye'yi zararsızlaştırılması ve Balkan devletlerini müttefiklere yardım göstermeye vadar amacıyla kendi askerleri, denizcileri ve gemilerini tehlikeye sokuyordu⁶⁰.

İngiliz tarafının koşullarına göre, İstanbul hep Güneydoğu Asya ve Küçük Asya için ticaret kavşağı olarak kalacak ve Rusya ona sahiplendikten sonra gayri Rus toprakları arasında malların transit için serbest liman yaratacaktır. İngiliz hükümeti hem de talep edecek ki, ticaret gemileri için Boğazlardan geçiş serbest olsun. Daha sonra notta vurgulanırdı ki, müttefiklerin geçirdiği Dardanel operasyonunun sadece Rusya'ya faydası olacaktır. Bu nedenle Rusya elverişli şartlarla müttefiklere yardımını öneren hiçbir devletin önünde engel olmamalıdır. Boğazlarda operasyonlara katılabilecek tek devlet Yunanistan'dı⁶¹.

60 Aynı orada, dok. XVIII, s. 119-120.

61 Aynı orada, dok. XXIII, s. 125; *Konstantinopol i Prolivi*, dok. LIII, s. 255, LXXVIII, s. 256.

KAYNAKÇA

- Bondarevskiy, G., *Angliyskaya politika i mejdunarodnyye otnoşeniya v bassejne Persidskogo zaliva (Konets XIX-naçalo XX v.)*, "Nauka", Moskova, 1968.
- Bovkin, V. İ., *Oçerki istorii vneşney politiki Rossii (konets XIX veka-1917 g.)*, 1960.
- Fey, S., *Proishojdeniye mirovoy voynı*, T. 1, (perv. s angliyskoqo), Moskova, 1934.
- İgnatyev, A. V., *Russko-angliyskiye otnoşeniya nakanune pervoy mirovoy voynı (1908-1914 qq.)*, Moskova, 1962.
- İvanov, M. S., *Oçerk istorii İrana*, Moskova, Gospolitizdat, 1952.
- Jiqarev, S., "Russkaya politika v Vostoçnom voprose (istoriya v XV-XIX vekah, kritičeskaya otsenka i buduşiyे zadaçi)", *İstoričesko-yuridičeskiye oçerki Sergeya Jigareva*, T. 1, Moskova, 1986.
- Klyuçnikov, Y. V., "Sabanin A. Mejdunarodnaya politika noveşşego vremeni v dogovorah, notah i deklarasiyah", *Çast 1, Ot fransuzskoy revolyusii do imperialistiçeskooy voynı*, Moskova, 1925.
- Konstantinopol i Prolivi, Po sekretnam dokumentam bivşşego ministerstva inostrannıh del*, Pod redaksiyey E. A. Adamova, t.1, Moskova, 1925.
- Gotlib V. V., *Taynaya diplomatiya vo vremya pervoy mirovoy voynı (Per. s angliyskoqo)*, İzd. sosialno-ekonmiçeskooy literaturı, Moskova, 1960.
- Luneva Y. V., *Çernomorskiye prolivi v anglo-rossiyskih otnoşeniyah (1907-1914 gg.)*, Doktora tezinin özeti, Moskova, 2003.
- Öke, M. Kemal, *Ermeni meselesi (1914-1923)*, İstanbul, 1986.
- Milyukov, P. H., "Neytralizasiya", *Dardanel i Bosfora/Voprosı mirovoy voynı (Sbornik statey)*, Petrograd, 1915, s. 532-548.
- Orudjev M. G., "Borba imperialisiçeskih derjav za privleçeniya Tursii v pervuyu mirovuyu voynu", *İzdaniye AGU*, 1975.
- Rossiyskiy ministr inostrannıh del A.İzvol'skiy rossiy'skomu poslu v Tursii N.Çernovu. 3/16 sentyabrya 1908 g.*// *İstoričeskiy arşiv*, 1962, №5.
- "Tri soveşaniya", *Vestnik narodnogo komissariata inostrannıh del*, 20 iyunya, №1, 1919 g.
- Zaher, Y., "Konstantinopol i Prolivi", *Krasnıy Arşiv*, t.6, 1924 g.
- Zvaviç, A. İ., *Obostreniye protivoreçiy mejdu imperialisiçeskimi derjavami nakanune pervoy mirovoy voynı*, Moskova, 1962.